

Prof. dr Siniša G. Minić

INFORMACIONE TEHNOLOGIJE

LEPOSAVIĆ, 2015.

Prof. dr Siniša G. Minić

INFORMACIONE TEHNOLOGIJE

Izdavač: Učiteljski fakultet u Leposaviću

Recenzenti: Prof. dr Petar Spalević
Prof. dr Stefan Panić

Za izdavača: Prof.dr Alija Mandak

Odobreno za štampu odlukom Nastavno-naučnog veća,
Učiteljskog fakulteta u Prizrenu-Leposaviću, broj 04-377 od
08.07.2015. god.

Tiraž: 500 primeraka

Štampa: GRAFIKA SIMIĆ, Kruševac

Sadržaj

1 Računarski sistemi	7
1.1 Istorijski razvoj računara	8
1.2 Struktura računara	10
1.2.1 Centralni procesor	12
1.2.2 Memorija računara	13
1.2.3 Ulagano-izlazne jedinice	13
1.3 Pitanja za proveru znanja	15
2 Predstavljanje podataka	17
2.1 Brojni sistemi	17
2.1.1 Binarni kôdovi	20
2.1.2 Binarno kodovani decimalni brojevi	22
2.2 Predstavljanje numeričkih podataka	24
2.2.1 Celobrojni podaci	25
2.2.2 Binarna aritmetika	28
2.2.3 Format nepokretne tačke	33
2.2.4 Format pokretne tačke	34
2.3 Greške zbog odsecanja i zaokruživanja binarnih brojeva	43
2.4 Aritmetika po modulu	44
2.4.1 Brojni sistem zasnovan na aritmetici po modulu	48
2.4.2 Inverzna konverzija brojeva	49
2.5 Predstavljanje nenumeričkih podataka	52
2.6 Pitanja za proveru znanja	54
3 Elementarna logička kola	59
3.1 Aksiome i teoreme Bulove algebре	60
3.2 Osnovne logičke operacije	63
3.2.1 Logička I operacija	63
3.2.2 Logička ILI operacija	64

3.2.3	NE operacija	64
3.3	Ostale logičke operacije	65
3.3.1	NI operacija	65
3.3.2	NILI operacija	66
3.3.3	Isključivo-ILI operacija	66
3.3.4	Isključivo-NILI operacija	66
3.3.5	Logika sa tri stanja	67
3.4	Predstavljanje logičkih funkcija	68
3.4.1	Minimizacija logičkih funkcija	75
3.5	Prekidačke mreže	82
3.6	Pitanja za proveru znanja	85
4	Kombinacione mreže	89
4.1	Kola za sabiranje	90
4.1.1	Polusaburač	90
4.1.2	Potpuni sabirač	91
4.2	Kola za oduzimanje	93
4.3	Kola za množenje	94
4.4	Dekoderi	96
4.4.1	Potpuni dekoderi	96
4.5	Multiplekser	100
4.6	Demultiplekser	107
4.7	Magistrale sa tri stanja	107
4.8	Aritmetičko-logička jedinica	108
4.9	Pitanja za proveru znanja	109
5	Sekvencijalne mreže	113
5.1	Elementarna memorijska kola	115
5.1.1	RS flip-flop	115
5.1.2	SR leč kolo sa NILI logičkim kolima	118
5.1.3	SR leč kolo sa NI logičkim elementima	119
5.1.4	SR leč kolo sa signalom dozvole	121
5.1.5	D leč kolo	122
5.2	Flip-flopovi	124
5.2.1	JK flip flop	124
5.2.2	Master-slave flip-flop	125
5.2.3	T flip-flop	127
5.3	Registri	127
5.3.1	Stacionarni registri	128
5.3.2	Pomerački registri	129

5.4	Brojači	131
5.4.1	Ripple brojač	131
5.4.2	Sinhroni brojač	132
5.5	Konačni automati	133
5.5.1	Tabele stanja i dijagrami stanja	133
5.5.2	Modeli Mealyevog i Mooreovog automata	136
5.6	Pitanja za proveru znanja	138
6	Procesor	141
6.1	Funkcije procesora	142
6.2	Arhitektura procesora	146
6.2.1	Registri procesora	150
6.3	Instrukcije	154
6.3.1	Format instrukcija	154
6.3.2	Upravljačke instrukcije	156
6.3.3	Instrukcije za upravljanje potprogramima	158
6.3.4	Instrukcije za upravljanje prekidom	159
6.3.5	Skup instrukcija	161
6.4	Načini adresiranja	163
6.5	Ciklus izvršenja instrukcije	165
6.5.1	Izvršenje programa	168
6.6	Konfiguracija personalnih računara	168
6.6.1	Osnovna ploča	169
6.6.2	Ulazno-izlazna ploča	170
6.6.3	Kontroler diskova i disketa	170
6.6.4	Video-adapter	171
6.7	Pitanja za proveru znanja	171
7	Memorijski sistem	173
7.1	Memorijski medijumi	175
7.2	Memorijski sistem računara	175
7.2.1	Klasifikacija memorija	176
7.2.2	Struktura memorijskog sistema	178
7.2.3	Hijerarhija memorija	179
7.3	Operativna memorija	181
7.3.1	Stek memorija	187
7.4	Spoljna memorija	188
7.4.1	Disketa	188
7.4.2	Tvrdi magnetni disk	190
7.4.3	Optički disk (kompakt disk)	192

7.5	Pristup memoriji	195
7.5.1	Sekvencijalni pristup	195
7.5.2	Direktan pristup	196
7.6	Pitanja za proveru znanja	197
8	Magistrale	199
8.1	Podela magistrala u zavisnosti od namene	201
8.1.1	Terminologija magistrale	201
8.2	Prenos podataka	202
8.2.1	Adresiranje	203
8.2.2	Prenos bloka podataka	205
8.2.3	Sinhronizacija kod prenosa	206
8.3	Arbitraža na magistrali	209
8.3.1	Statička arbitraža na magistrali	209
8.3.2	Dinamička dodela magistrale	210
8.3.3	Hardverski mehanizmi za arbitražu na magistrali	211
8.4	Multipleksiranje kod prenosa podataka na magistrali	212
8.5	Detekcija greške i signalizacija	213
8.6	Ostali signali na magistrali	214
9	Softverske komponente računara	215
9.1	Kreiranje programa	216
9.2	Punjene operativnog sistema	217
9.3	Fajl sistem	217
9.3.1	Editor	218
9.4	Word-procesor kao editor	218
9.4.1	Assembler	219
9.4.2	Kompajler	219
9.4.3	Program za povezivanje-linker	221
9.4.4	Program za ponjenje-loader	222
9.4.5	Program za otklanjanje grešaka-debugger	223
Literatura		225

Glava 3

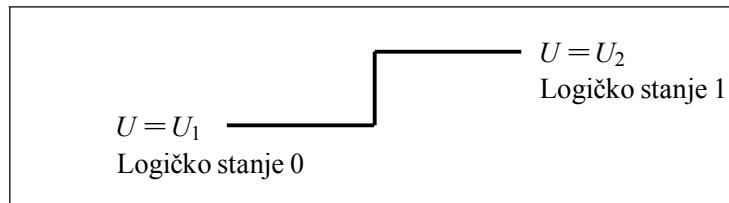
Elementarna logička kola

UPREDHODNOM poglavlju su opisani binarni brojevi koji se predstavljaju sa dve cifre: nula i jedinica. Nad takvim brojevima se mogu izvoditi raličite čke operacije. Ovaj naziv potiče iz matematičke dis-operacije koje se nazivaju logicipline koja se naziva matematička logika, a vodi poreklo od grčkih filozofa koji su rezultate logickog razmisljanja iskazivali sa dva iskaza: tačno i pogreshno. Kasnije, početkom 19 veka, engleski matematičar George S. Boole matematički je formalizovao zakone logičkog rasudjivanja i uveo tzv. prekidačku ili Bulovu algebru. Iakazi tačno i pogreshno u Bulovoj algebri zamenjeni su zbog jednostavnosti prikazivanja, logičkom nulom i logičkom jedinicom, odnosno, cifarskim simbolima 0 i 1.

Obrada podataka u digitalnom račuanaru se realizuje pomoću električnih veličina (napon ili struja), odnosno elektronski sklopovi računara obrađuju električne veličine kojima su predstavljeni podaci. Najpogodnije je podatke binarno kodirati, odnosno predstavljati ih pomoću dva definisana stanja elektronskih sklopova, koji se stoga nazivaju digitalni sklopovi, a pošto se radi o elektronskim kolima ćeće se koristi termin digitalna kola.

Dva moguća stanja digitalnog kola su najčešće dva nivoa napona U_1 i U_2 . Recimo, $U_1 = 0$ V, a $U_2 = 5$ V. Fizickim stanjima 0 V i 5 V odgovaraju dve logičke vrednosti koje se u digitalnoj elektronici označavaju kao logička nula (0) i logička jedinica (1) kao što je prikazano na Slici 3.1.

Data korespondencija između fizičkih i logičkih stanja odgovara tzv. pozitivnoj logici. Moguće je suprotno, nižem naponu U_1 dodeliti logičku 1, a višem naponu U_2 logičku 0 i tada se radi o negativnoj logici. Stanja i funkcije digitalnih kola se dakle mogu opisati pomoću logičkih vrednosti i logičkih operacija, pa se zato umesto termina digitalno kolo najčešće koristi termin logičko kolo. Ponašanje logičkih kola može se opisati pomoću prekidačkih ili Bulovih funkcija koje su

Sl. 3.1: Logičko i fizičko stanje digitalnog kola.

predmet izučavanja Bulove (ili prekidačke) algebre.

3.1 Aksiome i teoreme Bulove algebre

Prekidačka algebra ima veliku praktičnu primenu jer se koristi za sintezu mreža savremenih računara i drugih digitalnih uređaja.

Četvorka $(B, +, \cdot, \bar{})$, gde je B skup elemenata ili konstanti algebre, $+$ i $\cdot$ su dva binarna operatora, a simbol $\bar{}$ je unarni operator, naziva se Bulovom algebrrom ako su zadovoljeni sledeći aksiomi:

1. Zatvorenost: za svaki element a i b iz skupa B važi
  - (i) $a + b$ je element skupa B , i
  - (ii) $a \cdot b$ je element skupa B .
2. Postojanje neutralnih elemenata za operacije $+$ i $\cdot$
  - (i) postoji element 0 iz skupa B takav da za svako a iz skupa B važi $0 + a = a + 0 = a$, i
  - (ii) postoji element 1 iz skupa B takav da za svako a iz skupa B važi $1 \cdot a = a \cdot 1 = a$.
3. Komutativnost: za sve elemente a i b u skupu B važi
  - (i) $a + b = b + a$, i
  - (ii) $a \cdot b = b \cdot a$.
4. Distributivnost: za sve elemente a , b i c u skupu B važi
  - (i) $a \cdot (b + c) = a \cdot b + a \cdot c$, i
  - (ii) $a + (b \cdot c) = (a + b) \cdot (a + c)$.
5. Postojanje inverznog elementa: Za svaki element a iz skupa B postoji u skupu B element $\bar{a}$, takav da važi

- (i) $a + \bar{a} = 1$, i
- (ii) $a \cdot \bar{a} = 0$.

6. U skupu B postoje najmanje dva razlicita elementa, tj. $0 = 1$.

Na osnovu definicionih realacija, ili postulata, za tri osnovne operacije u Bulovoj algebri može se izvesti niz identiteta, zakona i teorema. Neko od tih identiteta, zakona i teorema su identični sa zakonima uobičajene linearne algebre, ali su neki različiti, pa čak i neuobičajeni. Primena identiteta, zakona i teorema najviše se ogleda u uprošćavanju složenih logičkih izraza.

Identiteti Bulove algebre se primenjuju za uprošćavanje logičkih funkcija. Identiteti se vrlo lako mogu dokazati korишћenjem definicionih kombinacionih tablica za tri osnovne operacije i formiranjem kombinacione tablice za levu i desnu stranu identiteta, ali je većina njih očigledna i ne treba je dokazivati. Najvažniji identiteti su:

1. Operacije sa logičkom nulom

$$\begin{aligned} 0 \cdot A &= 0 \\ 0 + A &= A \end{aligned} \tag{3.1}$$

2. Operacije sa logičkom jedinicom

$$\begin{aligned} 1 \cdot A &= A \\ 1 + A &= 1 \end{aligned} \tag{3.2}$$

3. Operacija sa komplementarnim vrednostima

$$\begin{aligned} A \cdot \bar{A} &= 0 \\ A + \bar{A} &= 1 \end{aligned} \tag{3.3}$$

Medju zakonima Bulove algebre navažniji su:

1. Zakon komutacije

$$\begin{aligned} A + B &= B + A \\ A \cdot B &= B \cdot A \end{aligned} \tag{3.4}$$

2. Zakon asocijacija

$$\begin{aligned} A + (B + C) &= (A + B) + C \\ A \cdot (B \cdot C) &= (A \cdot B) \cdot C \end{aligned} \tag{3.5}$$

3. Zakon distribucije

$$\begin{aligned} A \cdot (B + C) &= A \cdot B + A \cdot C \\ A + B \cdot C &= (A + B) \cdot (A + C) \end{aligned} \tag{3.6}$$